

اعتراضی بر یاقوت حموی

صاحبان تراجم و مورخین معتبر که بذکر آثار و اخبار ابوالعلا احمد بن عبدالله بن سلیمان معری آن شاعر تیره چشم و روشن بین پرداخته‌اند عموماً قصیده دالیهٔ او را مثل اعلائی فصاحت و بلاغت و متضمن بربیک سلسله مطالب عالیهٔ حکمت و فلسفه تشخیص داده و آنرا در کتب و مؤلفات خود آورده‌اند^۱ قصیده بمطلع زیر شروع میشود :

غیر مجدد فی ملتئ و اعتقادی نوح بالک ولا ترثم شادی

و شیبه صوت النعی اذا قی م س بصوت البشیر فی کل نادئ الخ

این قصیده بطوریکه از ابیات آن مستفاد میشود مرثیه‌ایست در حق یکی از فقهای مذهب حنفی که در زهد و تقوی و تصلب در دین و احاطه بر موز و دقائق آن مذهب منفرد و ممتاز و کمیته اش ابو حمزه و فامش حسن بن عبدالله و بالاخره بتصریح ابن خلکان در ذیل اخبار ابو عبدالرحمن یونس بن حبیب نحوی قاضی منبج^۲ بوده است قطع نظر از نوشتهٔ ابن خلکان اینجانب در کتاب الجواهر المصیئه فی طبقات الحنفیه نیز شرح حال این فقیه طاعت‌اندوز را در غایت اجمال و اختصار خوانده است .

مراتب زهد و تقوی و حنفی بودن ابو حمزه از ابیات زیر کاملاً بدست می‌آید .

فصد الدهر من ابسی حمزة ألا و اب مولی حجاً و خدن اقتصاد

۱- ابن خلکان ذیل اخبار ابی‌الملاء .

۲- بروزن منزل و برای اطلاع از سابقهٔ تاریخی این شهر رجوع شود بمعجم البلدان یاقوت.

و فقیهاً افکاره شدن للذمه
فالعراقی بعده للحجازی*
و خطیباً لوقام بین وحوش
انفق العمر ناسکاً یطلب العلاء
مان ما لم یشده شعر زیساد
قلیل الخلاف سهل التیقاد
علم الصاریات بر التیقاد
م بکشف عن اصله و انتقاد
مر زهداً فی المسجد المستفاد

نظر بهمین مقدمات که مذکور افتاد قطع و یقین حاصل می گردد که این مرثیه سراسر حکمت و مواعظه و اعتبار و مشتمل بر مطالب عالیة فلسفی در حق ابو حمزه حسن بن عبدالله قاضی منبج که مذهب حنفی داشته، سروده شده، و از بس که روان و خالی از اشکال و اغلاق است، مؤلفین کتب تراجم و رجال آنرا بعنوان آرایش کلام در کتابهای خود نقل کرده و مضامین آنرا معنی و لفظاً ستوده اند و جا دارد که در این مقام بعبارت معروف ابودلف عجللی که در خصوص مرثیه مشهور ابو تمام طائی در حق محمد بن حمید الطوسی گفته است شاهد نماییم (لم یمت من رثی بمثل هذا الشعر)^۳.

اما یاقوت حموی مورخ و جغرافی دان مشهور متوفی در ۶۲۵ در کتاب مشهور خود معجم البلدان در ذیل ماده جبیل (بروزن قرخ) از این مطالب که در بالا عنوان گردید بکلی غفلت نموده و صریحاً اظهار داشته است که ابوالعلاهمین مرثیة را در حق ابوالخطاب محمد بن علی بن محمد بن ابراهیم جبلی متوفی در ۴۳۹ گفته و بین ابوالعلا و شاعر مذکور

۱- مراد از نعمان، ابوحنیفه و با ارجاع ضمیر مقصود نعمان بن منذر و بالآخره غرض از زیاد، نایفه ذبیانی شاعر مشهور دوره جاهلیت است که مداح همان نعمان منذر بوده است این بیت دارای صنعتی است از صنایع معنوی که آنرا استخدام گویند و برای توضیح بیشتر رجوع شود به انوارالربیع سید علیخان مدنی.

۲- مقصود از عراقی ابوحنیفه است که قبه اهل عراق بوده و غرض از حجازی محمد بن ادریس شافعی است که امالی حجاز و مصر غالباً تابع آرای قهه وی هستند و به اقوال او عمل مینمایند.

۳- اخبارابی تمام تألیف ابوبکر صولی ص ۱۲۵ مصر ۱۳۵۶ و مطلع قصیده طائی اینست:

کذا فایجل الخطب و لیفدح الامر فلیس لعین لیم یقض ماءها عذر

مشاعره و مکاتبه وجود داشته است و ما برای اینکه در این گفتار کوچکترین شبهه‌ای باقی نماند عین عبارت یاقوت را زیلاً می‌آوریم :

«وابوالخطاب محمد بن علی بن محمد بن ابراهیم الجبلی الشاعر، کان من المجیدین،
وکان بینہ و بین ابی العلاء المعری مشاعرة، وفيه قال ابوالعلاء قصیدته :

غير مجد في ملتي و اعتقادی نوح بآك ولا ترسم شادی

ومات ابوالخطاب في ذی القعدة سنة تسع و ثلاثين واربعمائة .

بطوریکه از نوشته ابن خلکان بدست می‌آید ظاهراً یاقوت فریب نوشته سمعانی صاحب انساب را خورده، او هم قصیده مانحن فیه را در مرثیه ابوالخطاب دانسته و عین عبارت سمعانی را در شرح ماده (جبل) نقل کرده است و ابن خلکان پس از ذکر عبارت انساب صریحاً مینویسد که این قول غلط و اشتباه محض است (بل کتبها ابوالعلاء المعری الی ابی حمزة الحسن بن عبدالله الفقیه الحنفی قاضی منبج کان)^۱.